

УДК [130.31:7.034.7]:316.733(477)

Гук Оксана

БАРОКОВА УКРАЇНЬСЬКА ЛЮДИНА У ПОШУКАХ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

У статті аналізується поняття «бароковість» як феномен, властивий українській ментальності, архетип української культури. Розкриваються основні проблеми духовних пошуків українською бароковою людиною власної культурної ідентичності в умовах глобалізації, враховуючи специфіку сучасного українського суспільства.

Ключові слова: культурна ідентичність, бароковість, архетип, моральність, свобода, глобалізація, толерантність.

Гук О.

БАРОКОВОСТЬ УКРАИНСКОГО ЧЕЛОВЕКА В ПОИСКАХ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ: РЕАЛИИ НЫНЕШНЕГО ВРЕМЕНИ

В статье анализируется понятие «бароковость» как феномен, присущий украинской ментальности, архетип украинской культуры. Раскрываются основные проблемы духовных поисков украинским бароковым человеком собственной культурной идентичности в условиях глобализации, учитывающая специфику современного украинского общества.

Ключевые слова: культурная идентичность, бароковость, архетип, нравственность, свобода, глобализация, толерантность.

Hook O.

BAROQUE UKRAINIAN PERSON IN THE SEARCH OF CULTURAL IDENTITY: REALITIES OF TODAY

This article analyzes the term «barokovist» as the phenomenon of ukrainian mentality and archetype of ukrainian culture. The author develops main problems of spiritual search of ukrainian baroque person of its cultural identity in conditions of globalization, including specific of modern ukrainian soceity.

Keywords: *cultural identity, barokovist, archetype, morality, freedom, globalization, tolerance.*

Категорія ідентичності має надзвичайно багатоаспектний характер і розглядається практично всіма людинознавчими науками. Адже первісне значення цього поняття передбачає розкриття глибинної потреби людини – пошуку самої себе через визначення подібності, тотожності з Іншим, тим, що знаходиться назовні внутрішнього «Я». Вже перше усвідомлення свого «Я», власної унікальності породжує відчуття самотності, загубленості, рятуючись від якого людина кидається на пошуки спорідненої душі. Коли ж ці пошуки завершуються успішно й дозволяють відчувати, пережити спорідненість, тотожність з певною спільнотою чи всім народом, то забезпечують людську істоту не тільки бажаною безпекою, а й потужною життєдайною енергією.

Саме тому психологи визначають ідентичність як результат дії механізму психологічного захисту особистості. Водночас людина може відчувати себе захищеною в процесі ідентифікації в чітко визначених межах. Тому проблема ідентичності – це насамперед визначення власної сутності в контексті вирішення дихотомії «свій – чужий», що відображає одне з фундаментальних протиставлень, що існують у суспільній свідомості. Вона розколює світ на близький і безпечний («свій») та поганий, небезпечний («чужий»). Власне сприйняття меж «свого світу» – це своєрідна зона комфорту людини, оскільки саме тут налагоджуються найближчі психоемоційні зв'язки, які визначаються як міжособистісні, натомість спілкування із представниками «чужого світу» ґрунтується на принципах міжгрупового сприймання. Тому з позиції соціологічного аналізу це протиставлення виступає як вияв внутрішньої диференціації суспільства, що описує взаємини між окремими соціальними групами. А будь-яке суспільство, особливо у кризові моменти, згуртовується навколо референтних об'єктів, які визначаються як «свої», на відміну від «чужих», які «не такі як свої».

Оскільки предметом нашого зацікавлення у цій науковій розвідці постає культурна ідентичність, то варто зауважити, що в рамках етнокультурного підходу концепт «свій-чужий» визначається як основний принцип відокремлення свого та чужого етносу за культурним критерієм. Кожна етнічна група має свою

історію психічного самозахисту, яка формується і передається у міфах, казках, прислів'ях, у всій багатоманітності її мови, історії та культури загалом.

У цьому контексті для окреслення чіткості поняття скористаємося визначенням відомого сучасного мислителя С. Кримського: «Культура – провідний чинник конструювання життя народу як індивідуальної іпостасі людства, розкриття його етнічного автопортрету, неповторного вираження загальнолюдського досвіду» [4, с. 301]. Саме культурно-історичний процес репрезентує неповторні риси як індивідуального буття людини – представника конкретної етнокультурної спільноти, так і історичної особистості людських спільностей (соціальних груп, етносів, націй). Кожна людина, занурюючись у глибини власної психіки, знаходить там образи, символи, знаки своїх далеких предків, які ще К. Г. Юнг визначив як «архетипи». Таким чином вона долучається на рівні підсвідомості до великої культурної спільноти, що своїм корінням сягає у глибини тисячоліть і переживає свою співпричетність до долі свого народу.

С. Кримський пропонує розглядати ідею архетипів у загальнокультурному контексті, підкреслюючи, що архетипи не варто розглядати як якісь «духовні гени», а «певні пресупозиції, тобто схильності, тенденції, які в різні епохи реалізуються образами, що можуть відрізнятися засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи...» [4, с. 305]. Вони немов би окреслюють особливе методологічне бачення, коли, завдяки перетворенню минулого у символи, останні окреслюють смисли майбутнього, а архетипи висвітлюються як «культура попереду нас» [4, с. 305]. Саме тому реконструкція архетипів набуває особливого актуального значення – вони допомагають нам оцінювати певні культурні процеси як національні феномени, дають підстави аналізувати їх на предмет культурної і національної ідентичності.

Серед архетипів української культури дослідники виділяють архетип «філософії серця», найбільш повно представлений у творчості Г. Сковороди та П. Юркевича; архетип софійності, архетип рідної землі, архетип слова, архетип свободи, на якому ми зупинимось дещо пізніше. Але найцікавіше, на нашу думку, є визначення архетипом української культури такого феномену як «бароковість». Такі сучасні дослідники, як С. Кримський, А. Макаров, М. Ольховик, наголошуючи на архетипі бароковос-

ті, продовжують розвивати традицію, започатковану ще українськими дослідниками в діаспорі першої половини ХХ століття. Зокрема, Д. Чижевський підкреслював, що барокова культура виступає одним із «найбільш важливих моментів історичного розвитку українського національного характеру й національного мистецтва» [6, с. 20].

У контексті вирішення проблеми культурної ідентичності в сучасних умовах ця характеристика, на нашу думку, дає можливість осмислити цю проблему водночас і у філософському, і в етнопсихологічному зрізі, оскільки передбачає заглиблення в культурні традиції українців. З іншого боку, важливо екстраполювати специфіку барокової культури в реалії сьогодення, оскільки саме цей архетип найбільш точно дозволяє окреслити символи сучасного і майбутнього української ідентичності. Як слушно зауважує С. Кримський, «формування культури бароко в Україні історично пов'язане з духовним визначенням української нації і є частиною процесу опанування українцями світового досвіду на власній етнічній основі...» [4, с. 319].

Культура бароко, виникнувши в Італії у XVI ст., з часом набула різноманітних духовних форм у європейських державах, зокрема і в Україні XVII–XVIII століть. Але тут важливо наголосити на специфіці світогляду бароко, оскільки ми розглядаємо такий феномен, як «барокова людина». Як влучно зазначає ще один відомий сучасний дослідник у цій галузі А. Макаров, «для барокової людини ясно, що гармонійно розвинута людина Ренесансу – лише красивий міф, за яким ховаються непоборні суперечності біологічного й соціального, колективного й індивідуального, усвідомлюваного й неусвідомлюваного, небесного й земного, вічного і швидкоплинного... Безконечні вагання, роздуми, сумніви супроводжують кожен її крок на землі. Сум за втраченою ілюзією гармонії й внутрішньої досконалості – основа трагічного гуманізму бароко» [5, с. 36]. Тобто барокова людина – це людина у процесі постійного духовного пошуку, це перманентний стан пошуку власної ідентичності. Втрата внутрішньої гармонії і досконалості – це глибокий трагізм, але, з іншого боку, – шанс уникнути деградації, перспектива розвитку, можливість працювати над собою. Постійний внутрішній дискурс формує надзвичайно важливу якість – вміння ставити запитання і шукати на них відповіді; вміння чути думку Іншого, прислухатися до неї. Проек-

ція внутрішнього діалогу на світ зовнішніх соціальних стосунків виховує надзвичайно цінну рису – толерантність.

Адже, як продовжує А. Макаров, «завдяки мислителям бароко в європейській культурі почав вироблятися й утверджуватися погляд на духовний світ особистості як на арену одвічної боротьби добра й зла, яка має непередбачувані наслідки» [5, с. 38]. Тобто на першому місці для барокової людини – проблема морального гатунку, глибока внутрішня боротьба. На перший погляд, це боротьба між природним прагненням людини до достатку, розкоші, насолод, привілеїв, різноманітних матеріальних благ і ідеалом духовного призначення, самозречення в ім'я вищих ідеалів, суспільного блага. Але насправді це й глибока внутрішня робота, яка полягає у визначенні, насамперед, моральних цінностей.

Саме тому архетип бароковості допомагає сучасній українській людині, яка в умовах глобалізаційних процесів прагне пізнати та зберегти власну культурну ідентичність і для якої на першому місці постає знову те саме завдання, що й три століття тому: моральний вибір, збереження власної гідності, глибинне розуміння свободи.

В умовах глобалізації сучасна людина, як і тисячоліття тому, залишається наодинці зі своїми страхами, але ті страхи, з одного боку, тепер поглиблюються, бо вона усвідомлює свою мізерність у порівнянні зі Всесвітом; з іншого боку, шукає можливість зв'язків із собі подібними, щоб співіснувати за певними правилами. Тобто проблеми моралі й надалі залишаються надзвичайно актуальними.

Як слушно зауважує відомий сучасний дослідник З. Бауман, «глобалізація – невблаганна доля світу, незворотний процес. ... Глобалізація роз'єднує не менше, ніж об'єднує, вона роз'єднує, об'єднуючи...» [1, с. 6]. Саме тому глобалізаційні процеси загострюють проблему ідентичності національної, культурної: «Найвиразнішим знаком нашого часу є інтенсивне виробництво сенсу й ідентичності... Беззахисні перед лицем глобальних вирів, люди зосереджуються на собі. І чим більше вони зосереджуються на собі, то беззахиснішим зазвичай стають» [3, с. 127]. Дуже подібною була ситуація й у XVI ст., коли розвиток ренесансних ідей антропоцентризму породжував страх, усвідомлення власної немочі, вразливості на фоні безмежного Всесвіту. Ці екзистен-

цінні переживання особливо відчутні у творчості Б. Паскаля, що заклав основи трагічного гуманізму бароко.

Людина будь-якої епохи прагне розв'язати для себе надзвичайно важливу дилему – що обрати: безпеку чи свободу. Потреба відчувати себе захищеним породжує вироблення цілої системи правил, які б впорядковували наше життя і давали певні гарантії. З іншого боку, кожній людині іманентна потреба свободи, яка загрожує стійкому порядку. Власне З. Бауман і наголошує на цій дилемі, що особливо гостро постає в епоху глобалізації: «Порядок, який ми називаємо цивілізацією, вразливий і ненадійний, і приречений таким залишатися». Цивілізована людина, стверджує мислитель, готова обміняти частину своїх шансів бути щасливою (а щастя означає свободу) на визначені елементи безпеки. При цьому він підкреслює, що «обмін свободи на безпеку – це не вибір між добром і злом. Для людини бажаними є обидві цінності... Свобода, супроводжуючись небезпекою, може породити не менше нещастя, ніж безпека без свободи... Людині необхідні як свобода, так і безпека, принесення в жертву одного чи іншого неминуче викликає страждання» [2, с. 52].

Вічна дилема, яку кожна людина для себе вирішує знову і знову, вибираючи ціннісні орієнтири власного життя, змушена щоденно розв'язувати моральні дилеми. Чи українська людина, яку ми називаємо бароковою, тут є особливою? Ні, звичайно. Але вирішення таких екзистенційних проблем, які існують у параметрах «тут» і «тепер», окреслені конкретними часово-просторовими рамками, потребує глибокого занурення у пласти колективного несвідомого, у національні архетипи. Особливо відчутно це у кризові моменти історії.

І зараз, коли українське суспільство переживає моменти потужного піднесення громадського суспільства, яке заявляє про бажання самостійно вибирати вектор свого розвитку та визначати правила співжиття, що ґрунтуються на демократичних цінностях, це не випадково. Ми апелюємо до таких важливих європейських цінностей, як демократія, рівність людей перед законом, верховенство права, свобода думки, право кожної людини на власну гідність і повагу до своєї особи. Однак саме ті цінності, по-перше, є цінностями морального гатунку, по-друге, вони іманентно властиві українській нації на рівні архетипів. Не випадково, ми проводимо зараз аналогії сучасного Майдану і За-

порозької Січі. У цьому контексті дуже важливо наголосити, що українське бароко XVII ст. називають козацьким.

«...Саме козацтво втягнуло українську культуру в діалог автократичних і демократичних сил і таким чином наблизило її діячів до осягнення суті боротьби, що точилася у надрах самої нації. Демократичній (народній) культурі були ближчі проблеми морального вдосконалення особистості, закони життя малих колективів. Звідси її вимога олюднення і гуманізації історії», – як слушно підкреслює А. Макаров [5, с. 201].

Сьогоднішні події нам демонструють надзвичайно високий рівень моральної свідомості українських громадян, які прагнуть жити у правовій державі, що захищатиме гідність кожної особи, свободу її думки, право на справедливе ставлення, право на свободу. І саме свободу ми можемо також розглядати на рівні архетипів колективного несвідомого української ментальності.

Дослідник С. Кримський підкреслює, що дуже вагоме місце серед українських архетипів посідає архетип свободи, але він набув в Україні морального розуміння, виступаючи як честь та гідність людини. І проходить цей принцип свободи крізь весь масив української історії до сучасності, чим і підтверджує свій «архетипічний статус» [4, с. 296].

Підтвердженням цього є також і слова нашого гімну:

«Душу й тіло ми положим

За свою свободу

І покажем, що ми, браття,

Козацького роду.»

Скільки разів вони звучать зараз на Майдані і які глибинні почуття викликають ці слова у серці кожної української людини, якого змісту набувають, ніби й нового, а можливо, навпаки – того, що звучить із глибини віків. Патріотичні почуття не можуть бути банальністю, коли кожна людина, яка стоїть на Майдані, усвідомлює свою співпричетність, свою вагомість. І саме такі історичні моменти і допомагають вирішувати наші глибинні моральні колізії, бо це вибір, насамперед, моральний, бо це вибір між Добром і Злом, між Правдою і Неправдою, між людською гідністю і ницністю, прив'язаністю до вульгарних матеріальних, навіть злочинних вартостей.

І саме досвід нашого колективного несвідомого, досвід ба роковості допомагає нашим дітям, студентам робити цей вибір,

бо на рівні архетипу поняття свободи й гідності стають для них справжніми цінностями, надають сенсу їхньому життю.

Також важливе місце серед сучасних цінностей посідає категорія толерантності, яка є надзвичайно важливою в контексті культурної чи національної ідентичності. І, як ми вже зазначали вище, специфіка барокового світогляду виховує в людині це надзвичайно важливе вміння – вміння почути Іншого, сприйняти і дати йому право на існування. Умовно цей процес можна окреслити як вихід внутрішнього дискурсу на рівень зовнішнього.

Осмислення досвіду чужого як Іншого передбачає розширення власних меж сприйняття, подолання феномену ксенофобії. З одного боку, через усвідомлення феномену «вони – не такі як ми» спільнота може усвідомити себе як таку, окреслити власні межі, з іншого боку, маючи досвід подолання внутрішньої суперечності, що характерно саме для людини барокового типу, розвивається психологічна здатність проникнення, заглиблення у досвід іншого, «турбота про іншого» або «Fürsorge» за визначенням М. Гайдегера.

Для осмислення ксенофобії у добу глобалізації необхідна побудова гнучкої теоретичної моделі сучасного мультикультуралізму. Ксенофобія зумовлена не просто наявністю «чужого», а його комунікативними викликами і провокаціями за умов асиметричного діалогу. Усунути цю передумову постійного зіткнення «свого – чужого» неможливо, навпаки, в процесі розгортання культурної глобалізації воно стає все більш інтенсивним. Але можна цей діалог будувати у площині симетричних рівноправних стосунків. Бо толерантність передбачає не просто терпимість Іншого, а намагання зрозуміти Іншого. Як влучно зауважує З. Бауман, «морально зрілою особистістю можна вважати того, хто... навчився цінувати той факт, що ми всі різні» [1, с. 40].

Прагнення українського суспільства увійти в європейську спільноту повноправним членом передбачає прийняття толерантності як цінності. Принцип простий: інші культури існують, вони інші, але мають право на існування. І ми повинні вчитися жити разом: як у межах усього світу, так і в кожному окремому суспільстві. Багатоманітність культур – це багатство. Кожен має право на власну культурну ідентичність. Тому бароковий світогляд, який притаманний українській людині архетипно, дає можливість їй будувати стосунки з представниками інших культур

у формі повноцінного дискурсу, ґрунтуючись, насамперед, на системі моральних цінностей.

Література:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yanko.lib.ru.html>.
3. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевности / З. Бауман. – К.: Критика, 2013. – 176 с.
4. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008 – 367 с.
5. Макаров А. Світло українського бароко / А. Ммакаров. – К. : Мистецтво, 1994. – 288 с.
6. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Мюнхен : Український вільний університет, 1983. – 2-ге вид. – 175 с.